

Kiri Edit

Bihari vonatkozások az önkéntes néprajzi gyűjtők és a honismereti mozgalom történetében

Tanulmányomban bemutatom a magyarországi önkéntes néprajzi gyűjtés nagyobb fordulópontjait és számos bihari vonatkozást.

A Magyar Néprajzi Lexikon 1981-ben a következőképp határozta meg az önkéntes néprajzi gyűjtőt: az a személy, „*aki nem hivatalos elfoglaltságból, hanem önként, a népi kultúra iránti szeretetből és tiszteletből végzi gyűjtőmunkáját, de tudományos feldolgozással és értelmezéssel általában nem foglalkozik. A magyar néprajztudomány első jeles művelői mind önkéntes gyűjtők voltak, önképzéssel emelkedtek tudósokká, s amidőn később nagy műveikhez anyagot gyűjtöttek, önkéntes gyűjtő társaik segítségét vették igénybe. Erdélyi János, Kriza János, Ipolyi Arnold, Kzss Aron, Kálmány Lajos és mások népköltészeti gyűjteményei nagyobb részt, Hermán Ottó halászati monográfiája részben önkéntes gyűjtők közreműködésével születtek. A múlt század végétől – a magyar néprajzi élet kibontakozásától – mindig akadtak önkéntes gyűjtők, akik értékes gyűjtésekkel gyarapították a néprajzi ismereteket.*”¹ Az önkéntes gyűjtők minden társadalmi osztályból és különböző rétegekből verbuválódtak: nagy számmal voltak köztük értelmiségiek (tanárok, tanítók, lelkészek), de földbirtokosok, tisztviselők, munkások és parasztok is.²

Az utóbbi években több tudománytörténeti feltáró munka született egyes idevonatkozó témakörökből és időből, ezeket felhasználva vázolhatjuk röviden az önkéntes gyűjtések történeti alakulását és intézményesülését.

1. A Folklore Fellows magyar osztálya

„1907-ben K. Krohn, A. Oldrik és C. W. von Sydow kezdeményezésére alakult meg Helsinkiben a folklorkutatók szövetsége (Folklore Fellows, Folkloriatiskber Forscherbund, Fédération des Folkloristes) azszal a céllal, hogy a kutatók számára az egyes országok népköltési, népszokás- és néphitanyagát hozzáférhetővé tegye (rövidítve: FF). Elképzelésük az volt, hogy a nagy gyűjteményekről jegyzékeket készítenek, s azt valamely nemzetközi nyelven kiadják.”³

Katona Lajos 1908-ban ajánlotta az FF-et a Magyar Néprajzi Társaság figyelmébe, alapszabályának tíz pontját az Ethnographiában is közzétette.⁴ Az FF magyar osztálya azonban csak 1911-ben, az FF folyóirata, a Folklore Fellows Communications első számainak megjelenése után alakult meg Sebestyén Gyula elnökletével. Célul tűzték ki a társadalmi gyűjtők minél szélesebb körének bevonásával és megfelelő képzésével a magyarság és a nemzetiségek néphagyományainak összegyűjtését.⁵ Sebestyén Gyula és az FF magyar osztályának titkára, Bán Aladár kezdeményezték gyűjtési útmutatók, témajavaslatok, kérdőívek összeállítását és megjelentetését.⁶ A közösen jegyzett Tájékoztatóban⁷ pedig a gyűjtéssel szemben

¹ Kósa 1981. 123.

² Uo.

³ Kovács 1979. 188. További bőseges irodalommal lásd még: Olosz 2018. 20–23.

⁴ Katona 1908.

⁵ Sebestyén 1912.

⁶ A közgyűjteményekben található, Hajdú-Bihar megyére vonatkozó, főként önkéntesek kérdőíves gyűjtéseit egy későbbi tanulmányban foglalom össze.

⁷ Sebestyén–Bán 1912.

állított legfontosabb követelményeket, a javasolt témaköröket, valamint egy kérdőívet adtak közre. Bestestyén Gyula hangsúlyozta a gyűjtött anyag betűhív lejegyzésének és a több adatközlő megkérdésének szükségességét, felhívta a figyelmet az előadók adatainak pontos lejegyzésére. Ezek mai napig ható iránymutatások a szakszerű néprajzi gyűjtések számára.⁸

Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára szolgált volna a nemzetközi jelentőségű vállalkozás eredményeként várható nagy mennyiségű kézirat elhelyezésére, ahol külön folklór osztályt kívánt szervezni.⁹ Az általa elképzelt országos archívum azonban csak jó negyedszázad múlva a Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattáraként (ma Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívum) szerveződött meg 1939-ben.¹⁰

1.1. Folklórgyűjtés Nagyszalontán a Folklore Fellows helyi gyűjtőszövetségének megalakulása előtt

Nagyszalonta népköltészetére és néphagyományaira már a Folklore Fellows helyi gyűjtőszövetségének megalakulása előtt ráterelődött a figyelem, hiszen az érdeklődés visszanyúlik a 19. század közepére. A legelső híradást Arany Jánosnak köszönhetjük, aki 1851-ben tette közzé a szalontai betyár, Fábján Pista nótájának két változatát.¹¹

Majd közel félszázadnyi szünet után csak a 20. század elején éledt újra fel a nagyszalontai néphagyományok iránti érdeklődés, és kapcsolatba hozható a hajdúváros főgimnáziumának létesítésével. „Az 1903 őszen megnyílt iskola nyolc osztályos főgimnáziummá való kiépülése együtt járt a tanári testület fokozatos bővítésével. Ennek során került Nagyszalontára a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem két latin-magyar szakos végzetttje: előbb Viski Károly (1882–1945), majd az ő helyébe lépő Szendrey Zsigmond (1879–1943). Az egymást váltó két tanár pályájában sok a közös vonás: mindketten nyelvésznek indultak, s mindketten jeles néprajztudóssá váltak; egyiknek sem volt szalontai kötődése, de a hajdúvárosban töltött három, illetve hat és fél év csaknem döntő módon határozta meg mindkettőjük későbbi elkötelezettségét a néprajz iránt. Arany János szülővárosa mindkettőjüknek kincsésbánya volt nyelvjárásának, hiedelemvilágának, költészetének, építkezésének, tárgy világának gazdagságával, sokszínűségével, nemkülönben Arany Jánosra vonatkozó hagyományvilágával. Csak így magyarázható, hogy egy évi ott tartózkodás után mindketten a szalontai néphagyományok témakörében írták meg tanári székefoglalónak tekinthető adatközlő dolgozatukat.”¹²

Háromévi nagyszalontai tanárkodás után Viski Károlyt áthelyezték Budapestre. Helyére 1912 ősztől Szendrey Zsigmond került, aki megelőzőleg Pécsen, Gyöngyösön, Bártfán, Makón, Munkácson és Petrosényben volt gimnáziumi tanár. „Úgy tűnik, Szendreyt is elemi erővel érintette meg Arany népének kultúrája, mert mire a tanár végére értek, elkészítette Nagyszalontai népies hiedelmek és babonák című adatközlő írását, mely az 1912/13-as iskolai értesítőben meg is jelent.¹³ A közlemény azon túl, hogy mintegy ötszáz Nagyszalontán gyűjtött babonát tartalmaz, abból a szempontból is figyelemre méltó, hogy Szendrey Zsigmond az FF magyar osztályának Tájékoztatója szerint csoportosította és mutatta be a gyűjtött hiedelemanyagot.”¹⁴

⁸ Landgraf 2016. 101.

⁹ Erről bővebben: Olosz 2018. 36–42.

¹⁰ Landgraf 2016. 101.

¹¹ Olosz 2018. 43.

¹² Uo.

¹³ Szendrey 1913.

¹⁴ Olosz 2018. 44.

Olosz Katalin könyvében írja, hogy „Szendrey Zsigmond az 1912/13-as tanévben egyéni kezdeményezésből megkezdte Nagyszalonta népköltészetének és népi biederemvilágának szövegeit/adatait összegyűjteni. Munkája, melybe bevonta tanítványait is, olyan eredményes volt, hogy 1913 márciusának végén már a gyűjtemény kiadása ügyében kereste meg levélben Sebestyén Gyulát. [...] Az FF nagyszalontai gyűjtőszövetségének megalakulása – 1913. december 18. – előtt Szendrey Zsigmondnak tehát már kész gyűjteménye volt, amit az FF magyar osztályának Tájékoztatója szerint rendezett. És azt se feledjük el, hogy Szendrey Zsigmond vetette fel, ugyancsak az 1912/13-as tanév folyamán a szalontai gyűjtőszövetség megalakításának gondolatát.”¹⁵ Olosz fontosnak tartja kiemelni, hogy „a Szalontai Lapok tudósítója említi ugyan, hogy »a Magyar Néprajzi Társaság kezdeményezésére nemrégiben az egész országra kiterjedő mozgalom indult meg a néphagyományok összegyűjtésére«, Szalonta vonatkozásában azonban csupán arról számolhatott be, hogy ott Szendrey Zsigmond egyéni kezdeményezésére, intézményes keretek nélkül folyik a gyűjtőmunka, melyhez Szendrey a szalontai társadalom aktív közreműködését kéri.”¹⁶

1.2. A nagyszalontai gyűjtőszövetség megalakulása és tevékenysége

A nagyszalontai gyűjtőszövetség megalakulása önmagában is jelentős esemény volt a szalontai néphagyományok feltárása/vizsgálata szempontjából. A legújabb kutatások szerint sajátos helyzetet teremtett azzal, hogy 1913. december 18-tól kezdve Nagyszalontán két szálon futott a néphagyományok gyűjtése. „Egyfelől megindult – Szendrey Zsigmond irányításával – a diákok központilag szervezett gyűjtőmunkája a Folklore Fellows magyar osztályának égisze alatt, másfelől Szendrey Zsigmond tovább folytatta saját egyéni gyűjteménye gyarapítását, de ugyancsak a Folklore Fellows keretén belül, hiszen 1913. december 18-án nemcsak ifjúsági gyűjtőszövetség alakult Nagyszalontán, hanem egy »tanári gyűjtőszövetség« is.”¹⁷

Olosz Katalin megállapítja, hogy „a két különböző úton-módon folyó gyűjtésről – talán a források szűkszáványa miatt – ez ideig nem vett tudomást a szakirodalom, ennek következtében a nagyszalontai gyűjtéssel kapcsolatban számos felvetődő kérdés megválaszolása elmaradt. Az egymástól hol függetlenül folyó, hol egymással óhatatlanul összekeveredő gyűjtések menetében újabb leágazást hozott 1916 őszétől Kodály Zoltán bekapcsolódása a gyűjtőmunkába, melynek folytán párhuzamosan különböző indíttatású, különböző szemléletű és minőségű gyűjtőmunka folyt Nagyszalontán 1912 őszétől 1919 márciusáig.”¹⁸

„A Szalontán 1913. december 18-án megalakult gyűjtőszövetség sok tekintetben eltért a többi vidéki gyűjtőszövetségtől. [...] Nagyszalontán egyetlen főgimnázium diákságának kellett helytállnia. Ennek a helyzetnek tudható be, hogy Szalontán nem csak a három felső osztály tanulói vettek részt a gyűjtőmunkában, hanem kezdettől fogva bekapcsolódtak a kisebb osztályok tanulói is. Ebben kétségtelenül közrejátszott az is, hogy a szalontai diákok csak egyetlen tanévben – a csonka 1913/14-esben – gyűjtöttek békeidőben, további négy éven át háborús körülmények között folyt a gyűjtőmunka, amikor a nagyobb diákok előrehozott hadi érettségi vizsgát tettek, s az iskola padjaiból egyenesen hadba vonultak.”¹⁹

¹⁵ Olosz 2018. 45.

¹⁶ Olosz 2018. 46.

¹⁷ Olosz 2018. 48.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Olosz 2018. 52.

1.3. A szalontai diákgyűjtőkről

Mint ahogy fentebb utaltunk rá, számtalan példát hozhatunk a magyar népköltészeti gyűjtések történetéből arra, hogy a folklóradatok tekintélyes hányada közös erőfeszítések árán, társadalmi gyűjtés útján vált ismertté. Elég, ha a 19. század első nagy reprezentatív népköltési gyűjteményeire gondolunk: a *Népdalok és mondák* három kötetére (1846–1848), a *Vadrózsákra* (1863), vagy a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* első kötetére (1872), melyeket egytől egyig gyűjtési felhívások nyomán küldött népköltészeti anyagból szerkesztett összesítő kiadvánnyá Erdélyi János, Kriza János, illetve Gyulai Pál és Arany László. A magyar folklórgyűjtés történetében az sem ritka, hogy egy-egy tanár buzdítására diákok vállalkoztak népköltészeti adatok összegyűjtésére.²⁰ A 20. század folyamán is igényt tartott a diákgyűjtők közreműködésére a folklórtudomány: a tudományos igényű gyűjtések mellett, azokkal párhuzamosan, folklórgyűjtő diákok, kisebb-nagyobb iskolások gyűjteményei tették lehetővé a magyar népköltészet minél alaposabb, regionális megismerését. Hivatkozhatjuk itt például Szendrey Zsigmond nagyszalontai tanítványainak gyűjteményét.²¹

„A nagyszalontai gyűjtőszövetség abban is eltért az összes többitől, hogy megalakulásától kezdve öt éven át folyamatosan tevékenykedett: 1918 nyaráig minden évben részt vettek gyűjtői a pályázatokon. Összesen mintegy negyven diákgyűjtőről tudunk, számuk azonban bizonytalan, mert összesítő névsor a nagyszalontai gyűjtőszövetségben tevékenykedő diákokról soha nem készült, és nem maradtak fenn hiánytalanul a gyűjtemények sem.”²² Olosz Katalin a könyve mellékletében az 1. sz. táblázatban közreadja a szalontai diákgyűjtők névsorát, és jelzi, hogy száz év távlatából és kellő dokumentáció hiányában a teljes névsort ma már aligha lehet rekonstruálni.²³

Az FF a Magyar Néprajzi Társasággal közösen vándorgyűléseket szervezett többek között Sárospatakon, Egerben, Pápán, Győrött, Kaposváron, Komáromban, Kecskeméten, Kisújszálláson, Nagyszalontán, Gyulán és Kassán. Megnyerték céljaiknak a különböző középfokú és felsőfokú tanintézetek vezetőit, akik egyrészt a diákságot lelkesítették, másrészt pályadíjakat tűztek ki a legjobban sikerült gyűjtésekre.²⁴ 1912–14-ben nagyszámú gyűjtemény érkezett be a sárospataki, egri, pápai, győri és nagyszalontai diákság köréből, ekkor azonban az I. világháború kitörése következtében a gyűjtések nagyon meggyérültek, majd félbe is szakadtak.²⁵

A mozgalom gyűjtőfüzetei Sebestyén Gyula hagyatékával együtt a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárába kerültek. Összességében megállapíthatjuk, hogy az Adattárban jelenleg 49 nagyszalontai diákkéziratot²⁶ tartanak nyilván. „Ez a szám azonban korántsem jelenti azt, hogy ennyi pályamunka készült volna 1913 és 1918 között Nagyszalontán. Sok diákgyűjtőnek csak a nevét ismerjük, gyűjteménye vagy elkallódott, vagy lappang valahol az Etnológiai Archivum még feldolgozatlan kéziratállományában – a többi gyűjtőszövetség által beküldött diákkézirathoz hasonlóan.”²⁷

²⁰ Olosz 2018. 19.

²¹ Szendrey 1924. További példákat sorol még: Olosz 2018. 20.

²² Olosz 2018. 52.

²³ Olosz 2018. 446–449.

²⁴ Kovács 1979. 188.

²⁵ Uo.

²⁶ 20 olyan tételt részletesen közöl Olosz Katalin, amelyekben balladák, epikus énekek, illetve azok prózai változatai szerepelnek: Olosz 2018. 429–438. 2 kéziratot közöl Kiri Edit, amelyben népi orvoslásra vonatkozó adatokat találunk: Kiri 2022. 31–34.

²⁷ Olosz 2018. 86.

2. Táj- és népkutatás

1939–40-től a táj- és népkutatás keretében vett nagyobb lendületet a középiskolások néprajzi gyűjtőmozgalma.²⁸ A Táj- és Népkutató Központ komplex kutatási céllal alakított tudományos intézet volt. „*A budapesti egyetemen Teleki Pál gazdaságföldrajzi, Györffy István néprajzi és Magyary Zoltán közigazgatástudományi tanszékeinek közreműködésével 1938 októberében Teleki Pál akkori vallás- és közoktatásiügyi miniszter rendeletére létesült. A Táj- és Népkutató Központ előzményét a gazdaságföldrajzi és a néprajzi tanszéknek a kialakítandó tiszafüredi öntözővírt területén, a közigazgatástudományi tanszéknek a tatai járásban végzett gazdaságföldrajzi, néprajzi és szociográfiai felmérése jelentette (1936–1938).*”²⁹

A kutatómunka eredményét 1938 novemberében a Károlyi-palotában rendezett kiállításon mutatták be, amely felhívta a figyelmet a magyar vidék szociális problémáira, a súlyosbodó földkérdésre és a közigazgatás reformjának szükségességére. A kiállításnak nagy közönségsikere és sajtóvisszhangja volt.³⁰ Az akkori jobboldali sajtótámadás és a parlamenti interpelláció miatt 1938 végén Teleki Pál a Táj- és Népkutató Központot feloszlatta. Újjáalakulására Országos Táj- és Népkutató Intézet néven Györffy István néprajzi tanszékehez kapcsolódóan 1939 januárjában került sor. 1939 őszétől, Györffy István halálától Kádár László igazgatása alatt a műegyetemi gazdaságföldrajzi tanszékhez tartozott.³¹

Majd 1941 őszén a frissen életre hívott Teleki Pál Tudományos Intézet Államtudományi Intézetének Táj- és Népkutató Osztálya lett. A Táj- és Népkutató Intézet, illetve Osztály sorozatos kiszállásokat és kutatótáborokat³² szervezett fiatal szakemberek és egyetemi hallgatók részvételével.

Az intézet kiadásában megjelent „A Magyar Táj- és Népkutatás Könyvtára” című kötetekben részben beszámoltak a kutatások eredményeiről. „*1945-ben a Táj- és Népkutató Osztály Néptudományi Intézet néven önállósult és a Teleki Intézet utódja, a Kelet-európai Tudományos Intézet tagintézete lett. Az 1949 novemberében bekövetkezett feloszlatásáig a háború utáni nehézségekkel küszködve folytatta tudományos kutatásait. Kiadta a Magyar Népkutatás Kézírókönyve füzeteit, melyek alapvető bibliográfiai tájékozódást nyújtanak a néprajztudományban. Megjelentette korábbi sorozatának újabb köteteit és a Néprajzi Tanulmányok c. sorozatot.*”³³

Morvay Péter a több nevű Táj- és Népkutató Intézet titkára lett (Országos Táj- és Népkutató Központ, Országos Táj- és Népkutató Intézet, Államtudományi Intézet Táj- és Népkutató Osztálya). Tevékenységük összhangban volt s párhuzamosan haladt az Etnológiai Adattárban önkéntes segítőkkel folyó munkával. Kiegészítette, megerősítette azt.³⁴

A kutatótáborok egyik kiemelkedő bihari vonatkozása Molnár Vilmos nevéhez köthető. Molnár 1937-től dolgozott a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Orvosi-

²⁸ Kósa 1981. 123.

²⁹ Kósa 1982. 146–147.

³⁰ A kiállításról és annak visszhangjáról lásd még: Kiss 1984.

³¹ Kósa 1982. 147.

³² A kutatótáborokról lásd még: Morvay 1986. és Molnár 1986. „*Mindmáig szinte elenyészően csekély mennyiség került feldolgozásra a több mint 20 táj- és népkutató tábornak a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárában őrzött hatalmas, szöveges, fényképes, rajzos dokumentumanyagból. Pedig ennek az értékes gyűjteménynek a feldolgozása nemcsak tudománytörténetileg volna jelentős, hanem a folyó néprajzi–népismereti–társadalomtörténeti kutatások számára is számottevő eredménnyel járna.*” Morvay 1986. 22.

³³ Kósa 1982. 147.

³⁴ Zika 1989. 45.

fakultása Közegészségtani Intézetében orvos, egyetemi tanársegédként, ahol az egyetem összes hallgatóját, egyetemi éveik alatt két alkalommal egészségvizsgálatban részesítették. 1941 januárjában lépett kapcsolatba az Országos Táj- és Népkutató Intézettel, amikor vezetőjéhez, Kádár László egyetemi magántanárhoz fordult azzal a kéréssel, hogy az iskolai nyári szünetben közegészségügyi szempontú falukutatást végezne. Szerette volna jobban megismerni a falusi nép életviszonyait és adatokat gyűjteni az ország különböző tájairól későbbi, átfogóbb orvosi vizsgálathoz.

Amikor Molnár Vilmos 1940-ben átvette az egyetemi hallgatók egészségvizsgálatainak a vezetését, felmerült a gondolat, hogy kívánatos lenne ezeket a megelőző vizsgálatokat szélesebb körre kiterjeszteni. Elsősorban a falvakra gondoltak, hiszen ott pusztított a legjobban „népbetegségünk, a tüdőgümőkór, s ez a réteg szorult legsürgősebben a segítségre”.³⁵ Kádár László helyeselte a tervet, és azt tanácsolta, hogy alakítsanak népegészségügyi szakcsoportot önként jelentkező orvostanhallgatókból, akik érdeklődnek a falusi higiénés viszonyok iránt. Továbbá javasolta Molnár Vilmosnak, hogy tartson elméleti előadásokat havonta két alkalommal az önkénteseknek, majd a tanév végén gyakorlatképpen kirándulni menjenek.

Felhívására 42 orvostanhallgató jelentkezett, akik eljártak az előadásokra, és közülük 18-an részt vettek májusban Gödöllőn és Úriban a kiránduláson. Mivel az I. és II. éves hallgatók klinikai tárgyakat még nem hallgattak, ezért, megkönnyítve számukra a kutatómunkát, kérdőíveket sokszorosított Molnár, hogy a családoknál ezek segítségével gyűjtessenek majd adatokat.

A falukutatást – ugyancsak a Táj- és Népkutató Intézet tanácsára – Észak-Erdélyben kezdték el, az előző évben (1940) visszacsatolt, magyarok lakta falvakban, ahol már dolgoztak tájkutató szakcsoportok (Magyarnemegye).

1941. július 17-én a Bihar megyei Micskére ment két orvostanhallgatóval: Balogh Imrével és Treit Sándorral. Két hetet töltöttek a településen. Tálasi István tanácsára „egészségügyi néprajzra” is kitértek: mit tudnak az emberi testről, az egyes szervekről és azok élettani működéséről; mit tudnak a különböző betegségekről, azok okozóiról, és milyen gyógyeljárásokat használnak különböző betegségek esetén. Ezen kívül a szociális viszonyok iránt is érdeklődtek (foglalkozás, földbirtok nagysága, állatállomány stb.). A községi orvostól is hasznos ismereteket kaptak, a népmozgalmi adatokat pedig a helybeli plébánián és a községházán vezetett anyakönyvekből szerezték be.³⁶

1943 júliusában visszament több településre (Bogdánd, Magyarnemegye), hogy a korábbi anyagot kiegészítse, így július 16-án, Micskén is megfordult. Beszámolója szerint „*ez évi kutatásom teljes egészében arra irányult, hogy adatokat gyűjtsék a falusi nép egészségügyi ismereteiről: mit tudnak az emberi szervezetről és a betegségekről? Ezekből kiderült, hogy még mindig sok a babona és kuruzslás a falvakban. Ezzel be is fejeződött népegészségügyi falukutatásom, mert az 1944. év nyara már nem volt alkalmas ennek folytatására*”.³⁷

Molnár Vilmos Micskéről írt közegészségügyi tanulmánya³⁸ a Néptudományi Intézet hagyatékával együtt került 1949-ben a Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattárába, amit

³⁵ Molnár 1986. 26.

³⁶ Molnár 1986. 27. 1941-ben még kiszálltak Székre, Viskre (Máramaros megye), 1942-ben Bogdándra (Szilágymegye), Kopácson is jártak (Baranya megye), de ott beszámolója szerint komolyabb munkára nem volt Molnárnak ideje.

³⁷ Molnár 1986. 27.

³⁸ Molnár 1944a. EA4647. Továbbá részleteket találhatunk a kéziratból: Kiri 2022. 39–40.

1958 decemberében leltároztak be. Írt még Micske táplálkozási viszonyairól,³⁹ és egyes történeti, gazdaságtörténeti, népmozgalmi stb. írása⁴⁰ is megtalálható az archívumban.

Egyébiránt a középiskolai táj- és népkutató körök sikeres és jelentős tevékenységéről még kevesebbet tud a közvélemény, mint a tájkutató táborokról, noha egykori irányítóik és munkásaik sok hasznos elemet közvetítettek, honosítottak meg a néprajzi-nyelvjárási gyűjtőmozgalom gyakorlatában, „*majd az ennek úttörése nyomán szélesebb alapon, a több ágazattal kibontakozott honismereti mozgalomban*”.⁴¹ Az Államtudományi Intézet keretében működő Táj- és Népkutató Osztályon belül kibontakozott ki az ifjúsági táj- és népkutató munka. A középiskolai tájkutatás gondolata 1939-ben merült fel először abban a táj- és népkutató mintatáborban,⁴² amit Györffy István vezetett Kiskunhalason. A középiskolai tanárok – elsősorban magyar-, földrajz-, természetrajz- és történelem szakos tanárok – részvételével országos tanfolyamot szerveztek mindenekelőtt a témakör tanítási módszereinek megismertetésére. De a tanfolyamtól függetlenül is több helyen megindult a tájkutató munka.⁴³ Fellendítésére Morvay Péter 1941 tavaszán országos középiskolai táj- és népkutató pályázatot szervezett meg,⁴⁴ melyre 16 középiskolából 131 pályamű érkezett be. A középiskolai tájkutatás segítésére az említetteken túl a legnagyobb pályamunkákból kiadvány is készült.⁴⁵

„*Morvay 1942-től a regösccserkészek nyári táborozásait is rendszerint arra használta, hogy megtanítsa a táborozókat a tudománysegítő munkára, s megismertesse velük a magyar tájak természeti és kulturális értékeit.*”⁴⁶

Morvay Péter így emlékezik vissza: „*a tanítóképzők és középiskolák magyar szakos tanárai számára rendezték itt, kiváló szakemberek bevonásával magyarságismereti, népismereti tanfolyamot, s ennek hatására alakultak számos helyen elevenen működő középiskolai táj- és népkutató körök. (Akkor még a tanítóképző is középiskolának számított.) Ezek a körök voltak a későbbi honismereti szakkörök elődei, s ezek számára hirdettünk táj- és népkutató pályázatot több alkalommal, ami a későbbi honismereti mozgalom motorjának bizonyult, s az 1952 óta évenként folyamatosan meghirdetett országos néprajzi és nyelvjárási gyűjtőpályázatnak előképei voltak*”.⁴⁷ Morvay 1949-ben, miután hazatért a szovjet hadifogságból, a Néprajzi Múzeumban folytatta az önkéntes néprajzi gyűjtőmozgalom kialakítását, szervezését és működtetését.⁴⁸

3. Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázat

A Néptudományi Intézet megszűnése után a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárának gyűjtésszervezési munkáját bízták Morvay Péterre. A gyűjtők szervezését már 1939–1940-ben megkezdte Gunda Béla és K. Kovács László svéd és finn példák alapján.

³⁹ Molnár 1942. EA24217.

⁴⁰ Molnár 1944b. EA4648.

⁴¹ Morvay 1986. 23.

⁴² Vég 1942.

⁴³ V. Szathmári 1993. 4.

⁴⁴ Amit még kettő követett, ajánlott témákkal és szabad választási lehetőséggel. Timaffy 1979. 53.

⁴⁵ „*A kiadványok egy kötete [Vég 1942.] a Debreceni Református Gimnázium Önképzőköre Csűry Bálint nevét viselő tájkutató szakosztály pályamunkáit közli mintegy annak elismeréseként is, hogy pályamunkáikkal ők nyerték el a munkaközösségek első díját.*” V. Szathmári 1993. 4. A pályázatra beérkezett anyagot a Déri Múzeum néprajzi gyűjteménye adattára őrzi.

⁴⁶ Halász 2014.

⁴⁷ Zika 1989. 45.

⁴⁸ Halász 2014.

Ez még kérdőíves gyűjtés volt, amit Morvay Péter fejlesztett tovább pályázati rendszerré.⁴⁹ 1950-től megelénkült a gyűjtő-, a muzeológiai és a tudományos feldolgozó-munka. Morvay Péter a kérdőíves gyűjtés megújításához kérdőíveket készített, amelyek a továbbiakban folyamatosan megjelentek az Adattári Értesítőben. Az országos társadalmi néprajzi gyűjtőpályázatot 1952-ben a Néprajzi Múzeum és a Népművészeti Intézet hirdette meg.⁵⁰

Tehát 1952-ben megindult az Országos Néprajzi (1960-tól Néprajzi és Nyelvjárási)⁵¹ Gyűjtőpályázat, és alapja lett a Néprajzi Társaság Önkéntes Gyűjtőszakosztályába szerveződött, országosan kibontakozott önkéntes gyűjtőmozgalomnak.⁵²

Továbbá Morvainak közvetve és közvetlenül egyaránt része volt abban, hogy az Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázat példáját követve hasonló pályázati és szakmai irányító rendszer jött létre a honismereti mozgalom helyörtörténeti ágazatában is.⁵³

Az Ethnológiai Adattár alapításával egy időben, abba beépülve kezdődött meg a társadalmi gyűjtőhálózat szervezése. „*A tervezés idején úgy gondolták, hogy ez a tevékenység addig tartozik az Ethnológiai Adattár szervezeti keretébe, míg a múzeumnak nem alakul meg egy közönségkapcsolati, közönségszolgálati osztálya, mivel e hálózat tevékenysége a múzeum egésze számára hasznos szolgálatokat tehet. 1939–1952-ig az országos levelezőhálózat a kérdőíves gyűjtést végezte.*”⁵⁴ 1952-től vált önálló szervezeti egységgé, így a gyűjtésszervezés irányította a társadalmi gyűjtőhálózat munkáját. Az országos levelezőhálózatra épülve országos néprajzi pályázati rendszert vezetett be a múzeum, ami Morvay Péter irányításával az évek során terebélyes mozgalommá nőtt, miközben a kérdőíves gyűjtés fokozatosan háttérbe szorult.⁵⁵ Ráadásul az önkéntes gyűjtők társadalmi mozgalma az 1960-as években országos jelentőségű tudománysegítő tevékenységgé vált.⁵⁶

Ahogy Forrai Ilona összefoglaló elemzésében írja, „*1955-től kezdve egyre több intézmény jelent meg és vett részt a pályázati kiírásban (Népművészeti Intézet, Nyelvtudományi Intézet, Országos Diáknapok, Néprajzi Társaság, Legújabbkori Történeti Múzeum, Mezőgazdasági Múzeum, Hazafias Népfront stb.), s ezzel párhuzamosan a pályázati témák száma is óriásira növekedett – az 1960-as évek végére 39 ajánlott pályátételt hirdettek meg. 1970-től Földes László vette át a munka irányítását (ezt megelőzően, 1967–1970 között a Néprajzi Társaság bonyolította). Földes László és Hoffmann Tamás, az akkori új főigazgató koncepciója alapján megújult a társadalmi gyűjtőhálózati munka mindkét területe – a pályázat és a kérdőíves gyűjtés is. A múzeum igyekezett mederbe terelni az eléggé parttalanná vált pályázati rendszerű adatgyűjtést: új kérdőíveket és gyűjtési útmutatókat adott ki, a gyűjtőpályázat témakörét pedig csökkentette.*”⁵⁷ Ellenben az önkéntes gyűjtők ezt az ún. szigorítást másként élték meg: „*A hetvenes évek közepén a Néprajzi Múzeum bevezette, hogy a pályázóknak a maguk választotta téma feldolgozása mellett, kötelezően ki kell tölteniük egy (vagy néhány) megadott kérdőívet is, különben nem vehetnek részt a pályázaton. Ez az intézkedés a gyűjtők körében csöppet sem volt népszerű,*

⁴⁹ Timaffy 1979. 53.

⁵⁰ Kósa 1981. 123.

⁵¹ „*1959-től a két tudományterület, a néprajztudomány és a nyelvjáráskutatás társadalmi gyűjtőmozgalma összefonódott, mert a Néprajzi Múzeum és az MTA Nyelvtudományi Intézet együtt hirdette meg ettől az évtől kezdve az országos néprajzi és nyelvjárási pályázatokat egészen 2010-ig.*” Landgraf 2016. 102.

⁵² Timaffy 1979. 53. és Forrai 2000. 618.

⁵³ Timaffy 1979. 54.

⁵⁴ Forrai 2000. 631–632.

⁵⁵ Forrai 2000. 632.

⁵⁶ Kósa 1981. 123.

⁵⁷ Forrai 2000. 632.

s ma már nincs is érvényben. A múzeumnak természetesen igaza volt abban, hogy helyes, ha a gyűjtők egy része, a kezdők pedig elsősorban kérdőívrrel dolgoznak, mert így módon javul a beküldött anyag színvonala. De azoknak a gyűjtőknek is igazuk volt, akik évek óta bedolgozták magukat mondjuk vidékük népi gyerekjátékainak témakörébe, s kifogásolták, ha amúgy is csekély idejüket csűrők fölismerésére kell fordítaniuk. Ugyanakkor nyilván szívesen töltöttek volna ki, illetve használtak volna gyermekjátékok gyűjtéséhez készült kérdőíveket, útmutatókat, ilyen azonban nem volt.”⁵⁸

Később a Szabadtéri Néprajzi Múzeum megvalósításához például elkészült egy kérdőív-sorozat (12 darab), amely tulajdonképpen az összes előzőt kiszorította, s végső soron ez a meghatározott tudományos célra irányuló sorozat került kiküldésre.⁵⁹

A Néprajzi Múzeum szemszögéből Forrai megállapította, hogy „a társadalmi gyűjtőhálózat munkáját azonban továbbra sem lehetett szervesen összekapcsolni a főbb néprajzi kutatásokkal. Magyarán szólva erre az, hogy a gyűjtőmozgalomba az évtizedek során oly sok tömegszervezet kapcsolódott be, annyiféle irányba s annyi cél érdekében vitte el magát az eredeti ügyet a mozgalom, hogy ezek összehangolását, központi irányítását a múzeum nem tudta már megoldani. Jellemző adat mindehhez a pályázók számának alakulása: 1939–1952 között 409 fő, 1952–1960 között 957 fő, az 1960–1970-es években már 1200 fő, az 1980–1990-es években már csak kb. 200 fő alkotta a pályázaton részt vevők törzsgárdáját. Ha a pályázók foglalkozási megoszlását nézzük meg, nagyjából kiegyensúlyozott képet kapunk: értelmiségi 40%, tanuló, diák 30%, földműves 15–16%, alkalmazott 14–15%; az arányszámok alig változtak az évek folyamán (ezek természetesen kerekített, átlagolt értékek). [...] A hálózatot önállóan is felhasználták a különböző intézmények (Hazafias Népfront, Nyelvtudományi Intézet, MTA Néprajzi Kutató Csoport), így az 1980-as évekre a pályázók száma jelentősen csökkent, ti. ez a sokféle elvárás, adatszolgáltatás nagy megterhelést jelentett a gyűjtők számára.”⁶⁰

Az önkéntes gyűjtők által beküldött pályázatok igen nagy mennyiségben növelték a Néprajzi Múzeum kézirategyűjteményének állományát.⁶¹ Így ki lehet jelteni, hogy „a kézirattár anyagának megalapozásában és gyarapodásában kiemelkedő szerepe van az országos néprajzi pályázatnak, amely 1952–1998 között mintegy 12 000 dolgozattal gyarapította a gyűjteményt. A pályázatokra beküldött munkák tematikai megoszlása egy elég határozott érdeklődési kört tükröz, vagyis legtöbbször a nyelvészeti, gazdálkodás, életrajzi, szokás, káspár és viselet témájú pályamunka. Ez a tematika kismértékben változott az 1980–1990-es években, mégpedig úgy, hogy növekedett a helytörténeti jellegű munkák és a visszaemlékezések, naplók, krónikák száma.”⁶²

Az önkéntes gyűjtőknek a Magyar Néprajzi Társaságban külön szakosztályuk van, az 1966-ban megalakult Önkéntes Gyűjtők Szakosztálya, ahol a legkiválóbb – rendszerint díjnyertes pályamunkákat készítő – gyűjtők fórumot kapnak előadások tartására, témájuk megbeszélésére.⁶³ Az önkéntes néprajzi és nyelvjárási gyűjtők számára megrendezett találkozónak a legfontosabb célja – immár csaknem öt évtizede –, hogy időről időre lehe-

⁵⁸ Ahogy Halász Péter 1980-ban még azt is hozzáfűzte: „a megoldás kézenfekvő: a néprajz szinte valamennyi fontosabb témaköréből szükség van részletes és színvonalas kérdőívre, ezeket még a témájukban legotthonosabban mozgó gyűjtők is szívesen használják”. Halász 1980. 6.

⁵⁹ Forrai 2000. 632. Lásd még a honismereti mozgalom szerepéről a Szabadtéri Néprajzi Múzeum létrehozásában: Halász 2017.

⁶⁰ Forrai 2000. 632. Erre Halász Péter így emlékezik vissza: „basonló problémát jelentett az, amikor némely kutató valamennyi önkéntes munkatársától a nyersanyag cédulákon történő átadását várta abehelyett, hogy segítséget adott volna az arra vállalkozóknak a feldolgozás módszerének elsajátításához”. Halász 1980. 6.

⁶¹ Forrai 2000. 633.

⁶² Uo.

⁶³ Halász 1980. 6.

tőséget teremtsen az úgynevezett társadalmi, amatőr, vagyis nem hivatásos gyűjtők számára a tartalmas szakmai és emberi kapcsolatok kialakítására, a meglévők ápolására, módszertani továbbképzésre, érzelmi feltöltődésre, a „hivatásos” néprajzkutatókkal való találkozássra, a gyűjtőmozgalom időszerű kérdéseinek megbeszélésére. Ezekre a gyűjtőtálalkozókra mindig más helyszínen, lehetőleg egy-egy néprajzilag jellegzetes tájegységhez és a néprajzgyűjtés valamely fontos témaköréhez kötődően kerül sor.⁶⁴

A Magyarországon folyó önkéntes néprajzi gyűjtőmozgalom jellegzetes területe a nemzetiségi néprajzkutatás, amely sajátos helyzeténél fogva elsősorban a nemzetiségek köréből való önkéntes gyűjtők munkájára támaszkodik. *„Részét öle hozzák össze az országban szép számmal található nemzetiségi tájházak, falumúzeumok anyagát. 1973-ban létrejött a Magyar Néprajzi Társaság Nemzetiségi Szakosztálya, amely azóta több Nemzetiségkutató Konferenciát rendezett. 1975-ben indult a magyarországi nemzetiségek néprajza című, anyanyelven megjelenő sorozat, németül, szerb-borvát-szlovén nyelven, szlovákul és románul. Szerzői elsősorban önkéntes nemzetiségi néprajzgyűjtők, akik ugyanakkor tevékenyen részt vállalnak az országos néprajzi akciókban is.”*⁶⁵

Az Adattári Értesítőben (Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattárának értesítője) jelentek meg a gyűjtési kérdőívek és útmutatók, a pályázati felhívások és eredményjegyzékek, valamint a kiemelkedő adatgyűjtések, pályamunkák szöveggözlései, amelyet 1952 és 1964 között Morvay Péter szerkesztett. *„Évi 4 szám közreadását tervezték, azonban a gyakorlatban ötszerevont számok láttak napvilágot. Ez a kiadvány folyamatosan közölte a kéziratgyűjtemény gyarapodási jegyzékét. Fő feladata azonban a gyűjtőmozgalom irányítása, az adattári munka és anyag ismertetése, közreadása volt. Megszűnése után szerepét a Honismeret vette át, azonban a közlésre szánt anyagok kiválasztásában a gyűjtésszervezés nem vett részt, és a Honismeret már nem közölte a kéziratgyűjtemény címjegyzékét, rendszeresen megjelentette viszont a pályázati felhívásokat és az eredményjegyzéket.”*⁶⁶

*„A Néprajzi Közlemények (1956–1994) a kéziratanyagból elsősorban leíró jellegű összefoglaló néprajzi tanulmányokat és helyszíni gyűjtéseket adott közre. [...] Az 1970-es évek közepétől a társadalmi gyűjtők munkái jelentek meg a kötetekben: kérdőíves válaszok, önéletrajzok, visszaemlékezések.”*⁶⁷

Önkéntes néprajzi gyűjtőmozgalom Európa más országaiban is tevékenykedik, illetve tevékenykedett az elmúlt évtizedekben.⁶⁸ A Magyar Néprajzi Társaság a legkiválóbb önkéntes gyűjtőket Sebestyén Gyula Emlékéremmel (1969–) tünteti ki. A díj kiadható évente, és maximum 4 fő kaphatja. Átadása az MNT közgyűlésén vagy az Önkéntes Néprajzi Gyűjtőtálalkozón szokott történni.

Az érmet kapott önkéntes gyűjtők névsorát megtalálhatjuk a Néprajzi Társaság honlapján,⁶⁹ habár csak 1989-től közlik a díjazottakat, de nincs megyékre lebontva a lista, így ez jelentősen megnehezítette a Hajdú-Bihar és Bihar megyékből származó kitüntetettek beazonosítását.⁷⁰

⁶⁴ Halász 2003. 83.

⁶⁵ Halász 1980. 6.

⁶⁶ Forrai 2000. 639.

⁶⁷ Forrai 2000. 639–640.

⁶⁸ Kósa 1981. 123.

⁶⁹ MNT honlapja: Díjak és kitüntetések.

⁷⁰ A Néprajzi Társaság titkársága a lista pontosítására irányuló megkeresésemre azt válaszolta, hogy már nem minden esetben vannak meg az iratok, laudációk. Ráadásul az irataik nagy része még mindig dobozokban van a költözés miatt, így nem áll rendelkezésükre a díjazottak megyékre lebontott névsora. A kitüntetettek beazonosításához nyújtott szíves segítségét ez úton is köszönöm Magyarai Mártának, V. Szathmári Ibolyának és Kállai Irénnek! Fontos megjegyezni, hogy a felsoroltakon túl még lehetnek Hajdú-Bihar megyeciek, akik Sebestyén Gyula Emlékéremet kaptak a múltban.

Év	Sebestyén Gyula Emlékérem
1979	dr. P. Madar Ilona (Sárrétudvari)
2005	Dukrét Géza (Nagyvárad)
2013	Karacs Zsigmond (Püspökladány) ⁷¹
2019	Császár Orsolya, Katona Katalin és Kovácsné Mucza Judit ⁷²
2021	Fodorné Hámori Ágnes ⁷³

3.1. Tradíció Néprajzi Gyűjtőpályázat

Több évtized után 2010-ben megszakadt az országos néprajzi és nyelvjárási pályázatok meghirdetésének folyamatossága. „Pár év kihagyás után, 2013-ban a Magyar Néprajzi Társaság Önkéntes Gyűjtő Szakosztálya újraindította a néprajzi gyűjtőmozgalmat Tradíció Néprajzi Gyűjtőpályázat címen. A kiíró ettől fogva kizárólag a Magyar Néprajzi Társaság [...]”.⁷⁴ A Tradíció Pályázat tárgya „a még tetten érhető tradicionális elemek, események, alkotók, alkotások, tapasztalatok, képzetek, szemléletmód, eredeti anyagok és új kulturális folyamatok gyűjtése, a megújuló és ihlető hagyomány elemek és revival jelenségek dokumentálása minél több fotó és film, hangzó anyag illusztráció által”.⁷⁵ A Gyűjtő Szakosztály évenként várja a Tradíció pályázatára azokat az önkéntes gyűjtők által készített dokumentációs anyagokat a Kárpát-medence egész területéről, amelyeket értékel és véleményez, majd konferencia keretében a legjobbakat bemutatja, és az arra érdemeseket a Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattárába helyezi megőrzés és további kutatás érdekében.

Ahogy a Magyar Néprajzi Társaság honlapján is olvashatjuk, a néprajzi gyűjtések klaszszikus terepei mára átalakultak, ezzel párhuzamosan pedig a társadalmi, tudományos és hétköznapi világokban új terepek jöttek létre. A mai néprajzi gyűjtéseknek elsősorban a régi hagyományokra, szokásokra, tárgykészletre épülő új jelenségek (folklorizmus) adhatnak terepet: új témákat, helyeket, időbeliséget és társadalmi közeget kijelölve a vizsgálat szempontrendszerében. Ugyanakkor közösségi lokális kulturális jelenségek nemcsak a régi tradíciókra épülve jelennek meg, így a jelenkorban számtalan kutatási téma kínálkozik.⁷⁶

4. A honismereti mozgalom

Kósa László 1979-ben az alábbiak szerint határozta meg: egy öntevékeny társadalmi mozgalom, amelynek célja a „közművelődést önismereti tevékenységgel hatékonyabbá tenni, a hazafias nevelést elmélyíteni, a különféle tudományokat elsősorban helyismereti anyag feltárásával, kutatógyűjtő munkával segíteni. A szórányosan korábban is folytatott honismereti munkát a Hazafias Népfőnt és a Népművelési Intézet szorosán együttműködve 1960-tól karolta fel. Ezután fejlődött országossá

⁷¹ Földesen született, sokat publikált földési és más megyei témákról. (Magyar Mária szíves közlése.)

⁷² Kovácsné Mucza Judit Egyek településről származik, jelenleg is ott él, több helyi témát dolgozott fel. (Magyar Mária szíves közlése.)

⁷³ Tiszafüredről származik, de korábban több pályamunkát küldött be a Déri Múzeumba. (Magyar Mária szíves közlése.)

⁷⁴ Landgraf 2016. 103.

⁷⁵ A Tradíció Pályázat Facebook lapja.

⁷⁶ A Tradíció Pályázat rövid leírása az MNT honlapján.

a honismereti mozgalom. Gerincét elsősorban a helytörténeti kutatások és az önkéntes néprajzi és nyelvjárási gyűjtések tették. Később bővült, differenciálódott és komplexebbé vált, helyet kapott benne a munkásmozgalmi hagyományok gyűjtése, az üzem- és termelőszövetkezeti történetírás, falukrónika-írás, a természet-, környezetvédelem stb. is.

A Hazafias Népfront 1968-ban megtartott IV. kongresszusának állásfoglalása alapján alakult meg az országos elnökség mellett a Honismereti Bizottság, mely a honismereti mozgalom elvi irányítását vállalta magára. 1970-ben a városi és falusi művelődési otthonokban, könyvtárakban és múzeumokban, társadalmi és tömegszervezetekben mintegy 1400 honismereti szakkör és klub több tízezer taggal működött.”⁷⁷

Az Adattári Értesítő megszűnése után annak szerepét a mozgalom folyóirata, a Honismeret vette át.⁷⁸ Rendszeresen megjelentette a pályázati felhívásokat és az Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázat eredményjegyzékét is.

5. Honismereti Szövetség

Az 1990-ben alakult Honismereti Szövetség az 1960-as években kibontakozó Honismereti mozgalom tevékenységére épül. A Honismereti Szövetség honlapján az alábbi definíciót olvashatjuk: a honismereti mozgalom olyan önkéntes, pártoktól független, egyéni vagy csoportos közösségi tevékenység, amely a lakó- és munkahely, a szülőföld, a haza történelmének, múltjának és jelenének, kultúrájának megismerését, tiszteletét és a nép önbecsülését szolgálja.⁷⁹ Napjainkban a Honismereti Szövetség munkájának legfontosabb területei a teljesség igénye nélkül: a Honismereti Akadémiák évenkénti megvalósítása, az Ifjúsági Honismereti Akadémiák évenkénti megrendezése, az iskola és honismeret témájú tanácskozások, országos ifjúsági vetélkedők szervezése.⁸⁰ A megyei honismereti egyesületek a mozgalom megyei, illetve regionális feladatait látják el, amely az egész országot lefedi. A Szövetséggel és egymással együttműködve, a megyén belüli erőket számon tartva és összefogva szervezik térségükben az évfordulókhöz, jeles személyekhez kötődő rendezvényeket, emléktáblákat helyeznek el vagy koszorúznak, megyei honismereti kiadványokat jelentetnek meg, honismereti táborokat szerveznek.⁸¹

A Honismereti Szövetség a honismereti mozgalomban kifejtett eredményes munkáért tagjai közül az arra legérdemesebbeknek minden évben odaajándékozza a Bél Mátyás emléklakettet, a Honismereti Munkáért emlékérmét, illetve a honismereti mozgalomban végzett kiemelkedő munkáért járó emléklapot.⁸² A kitüntetéseket évente az Országos Honismereti Akadémián adják át, mindig július első hetében. Hajdú-Bihar (és a romániai Bihar) megyéből az alábbiak vehették át valamelyik díjat:

⁷⁷ Kósa 1979. 576.

⁷⁸ Halász Péter 1974-től 2000-ig volt a Honismeret folyóirat szerkesztője. 2014-ben a 75. születésnapjára jelent meg kötete Hol ér véget a múlt? – Hat évtized a honismeret szolgálatában címmel, amelyben válogatott írásait, esszéit, tanulmányait adta közre. Halász 2014.

⁷⁹ A HSZ honlapján: Mi a honismeret?

⁸⁰ További információ a HSZ honlapján: Tevékenység.

⁸¹ A tagszervezetek elérhetőségei a HSZ honlapján: Megyei szervezetek.

⁸² A HSZ honlapján: Kitüntetettjeink. Továbbá a Honismeret folyóirat 4-es száma közli a díjazottak névsorát és laudációját évről évre.

Év	Bél Mátyás Notitia Hungariae Emlékplakett	Honismereti Munkáért Emlékérem	Honismereti Munkáért Emlékplap
1992	dr. Szamosújváry Sándor (Debrecen)		
1994			Buczko József (Hajdúnánás) Őri József (Nagyrábé) Bódi István (Hosszúpályi)
1995	Dr. Dankó Imre (Debrecen)		
1998			Szamosújvári Sándor 45 éves Honismereti Kör (Debrecen) Haja István (Nádudvar) Ludmanné Papp Ilona (Nádudvar) Kállai Irén (Berettyóújfalu)
2006	dr. Béneyi Miklós (Debrecen)		Szőke János (Debrecen) Ruszoly Barnabás (Bagamér) Jordán Sándor (Nádudvar) Ludmanné Papp Ilona (Nádudvar) Ráczné Gali Magdolna (Püspökladány)
2013	Dukrét Géza (Nagyvárad)		
2021	Dr. Papp Klára (Debrecen)		

5.1. Hajdú-Bihar Megyei és Debreceni Honismereti Egyesület

A Hajdú-Bihar Megyei és Debreceni Honismereti Egyesület 1991-ben alakult Dr. Varga Gyula néprajzkutató, muzeológus vezetésével. A szervezet kezdettől fogva részt vett a debreceni és a város körüli széles régió helytörténeti irányú kulturális és tudományos tevékenységében, valamint annak népszerűsítésében.⁸³

Tevékenységük 2012-ben vett új lendületet, amikor az egyesület vezetését Dr. Papp Klára történész vette át. Ettől az időszaktól szorosabb együttműködést alakítottak ki a Debreceni Egyetem Történelmi Intézetével, a Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltárával, a Debreceni Egyetem Hatvani István Szakkollégiumával, továbbá a Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltárával is.

Az egyesület 2014-től Új Nézőpont címmel – jelen folyóirat – online évnegyedes tudományos (történelem, néprajz, társadalomtudomány, honismeret) folyóiratot ad ki.⁸⁴ A recenzeált folyóirat gazdagítja a regionális és helyi múlt kutatásában felhalmozott interdiszciplináris ismeretanyagot, és igyekszik részt vállalni a földrajzi értelemben vett Erdély nyugati előterét képező partiumi térség tudományos kutatásának előmozdításában.⁸⁵

2017 tavaszától az Egyesület vezetését Dr. Szendrei Ákos történész vette át.

⁸³ H-B M és DHE honlapján: Bemutatókozás.

⁸⁴ Főszerkesztője Dr. Brigovác László.

⁸⁵ H-B M és DHE honlapján: Bemutatókozás.

5.2. Önkéntes néprajzi gyűjtés Hajdú-Bihar megyében

1952-től minden évben meghirdetésre került az **Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázat**, amelyben előbb megyénként értékelték az eredményt. A Hajdú-Bihar megyei pályázatokat az 1970-es évek közepétől V. Szathmári Ibolya és néprajzos kollégái értékelték, majd a Déri Múzeum Baráti köre éves záró ülésén díjazták is az arra érdemes munkákat. A megyei pályázat után küldték tovább az országos elbírálásra mindazokat a dolgozatokat, amelyek egy szakmai minőségi szintet elértek. Ezek az értékelések és valamennyi beküldött pályamunka a Déri Múzeum Néprajzi Adattárában található.⁸⁶

Az önkéntes gyűjtések tehát elsősorban ezek köré a meghirdetett pályázatok köré csoportosultak. A pályázatoknak felnőtt és ifjúsági kategóriája egyaránt volt. Az ifjúsági pályázók többnyire a Honismereti Szakkörök tagjaiból kerültek ki (pl. a II. Rákóczi Ferenc Honismereti Szakkörből – Szamosújvári Sándor vezetésével – Debrecen, vagy a Hajdúszováti Honismereti Szakkörből Diószegi Lajos vezetésével).⁸⁷

V. Szathmári Ibolya az önkéntes gyűjtési mozzanathoz sorolja azt a kezdeményezést is, amit a Kölcsey Ferenc Művelődési Központ szervezett Korunk Valósága címmel elsősorban a munkás művelődésre fókuszálva.⁸⁸ Hiszen a vetélkedők részét képezte az is, hogy a versenyző csoportoknak önmagukról össze kellett állítani egy bemutatkozó anyagot, amihez nagyon komoly kutató munkát végeztek, s ennek következtében komoly feldolgozások láttak napvilágot.⁸⁹ Maga a megmozdulás 1969-ben indult útjára Hajdú-Bihar megyében – az országban akkor egyedülállóként – a **Korunk Valósága művelődési mozgalom** néven, amely a társadalom, a megye lakosságának igen nagyszámú rétege, főleg a fizikai munkások körében szerzett több ezres résztvevőgárdát önmagának. Az akkor üzemi és megyei vetélkedősorozat 1981-től önművelő tagozattal is gazdagodott. Értékeit a politikai és társadalmi szervezetek, az üzemek, vállalatok vezetőinek döntő többsége kezdettől fogva elismerte, s a kételkedőknek is meggyőző bizonyítékokat szolgáltatott az első évek tapasztalatai. A Korunk Valósága mozgalom elsősorban iskolán kívüli oktató-nevelő formaként volt népszerű.⁹⁰

Ezzel majdnem párhuzamosan 1976 nyarán született meg a **Hortobágytól – Sárrétig művelődési mozgalom** gondolatcsírája, amely végül a Hazafias Népfront Hajdú-Bihar Megyei Bizottságának egyik legsikeresebb közművelődési akciósorozata volt. Elindítója az a régebbi felismerés volt, hogy a kisebb települések a megszokott népművelési formák mellett hátrányos helyzetbe kerültek a nagyobb településekhez, városokhoz képest, hiszen az itt szunnyadó kulturális értékek feltárására nem voltak meg a feltételek. Nem léteztek korszerű művelődési intézmények, sem hivatásos népművelők, és nehézkes volt a népművelés szakmai irányítása is. Ugyanakkor az is köztudott volt, hogy ezek a kisebb települések is igen komoly kulturális értékeket őriztek, részben a néphagyomány, történelmi hagyományok területén, de az itt élő emberek munkájában, tehetségében, képességében is.⁹¹ Tóth Bélának, a Hajdú-Bihar Megyei Tanács akkori egyik művelődésügyi főelőadójának támadt az ötlete, „*hogy széles körű társadalmi összefogással kellene elindítani egy olyan*

⁸⁶ V. Szathmári Ibolya szíves közlése.

⁸⁷ V. Szathmári Ibolya szíves közlése.

⁸⁸ V. Szathmári Ibolya szíves közlése.

⁸⁹ Hogy ez az anyag hol van most, vagy készült-e belőle valamilyen kiadvány, az nem derült még ki. V. Szathmári Ibolya szíves közlése.

⁹⁰ Francz 1988.

⁹¹ Varga 1983. 33.

akciót, amely részben felszínre hozná a kis községekben rejlő kulturális értékeket, másrészt elindíthatná őket a korszerű művelődési igények irányába.⁹² Tehát olyan ismeretek, tárgyi emlékek felkutatására, összegyűjtésére és közkinccsé tételére buzdított, amelyek egy-egy falu életének, lakóinak valamikor szerves részét képezték; rég feledésbe merült mesterségbeli fogásokat, szerszámokat, tánclépéseket stb. ismertetett meg.⁹³

1976 szeptemberében, októberében alakultak ki az első forduló tartalmi körvonalai, vagyis azok a formák, amelyekben – a rendezők véleménye szerint – a kisközségek önmaguk kulturális értékeit leginkább bemutatathatják. E formák a következők voltak: 1. pályázatok,⁹⁴ 2. helyi kiállítások,⁹⁵ 3. helyi bemutatók,⁹⁶ 4. helyismereti vetélkedő,⁹⁷ és végül 5. megyei bemutatók.⁹⁸

1980 tavaszán a mozgalom második ciklusát zárták és *„több tucat parasztember fogott tollat a kezébe, hogy papírra vesse mindazt, amit a szővésről, a kender megmunkálásáról, a népi gyógyászat módoszatairól tudott*”.⁹⁹

A három év alatt 211 dolgozat érkezett be a pályázatokra. Az 50 helyi bemutatón csaknem száz olyan szokásvariáció, népzenei és néptáncközlés jelent meg, amely a szaknéprajzosoknak is csemegét jelentett. *„Az 1982-ben záródó harmadik fordulónak különös érdekessége volt a népi ételeket bemutató – többnyire kóstolóval egybekötött – kiállítás, amelyen több száz, jórészt már elfelejtett népi ételféleséget lehetett megkóstolni. (Pl. Sápon mintegy 50-féle sült tésztát, Almosdon 28-féle, kukoricából készült ételt mutattak be.)”*¹⁰⁰

Az 1990-es évek elejétől a Déri Múzeum munkatársa, Magyar Márta vette át az Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázat gondozását 2012-ig, a **Tradíció Pályázat** első kiírásáig. A megyei múzeumi szervezet és a Déri Múzeum Baráti Köre minden évben ősszel hirdette meg az önkéntes gyűjtőpályázatot (ennek olyan praktikus oka is volt, hogy a pályázók nagy része akkor vidéken élő, gazdálkodó ember volt, akik a téli időben jobban ráértek írással foglalkozni), a beadási határidő pedig a következő év tavasza volt, és körülbelül egy hónappal az országos beadási határidő előtt került sor az értékelésre. A pályázók általában két példányban adták be a Déri Múzeumba a munkáikat, így az egyik

⁹² Uo.

⁹³ Dr. Albert Bné 1981. 1. Dr. Albert Béláné a Hazafias Népfront Hajdú-Bihar Megyei Bizottságának titkára volt.

⁹⁴ Természetesnek tűnt a feladat: írjanak dolgozatokat községük érdekesebb népszokásairól, gazdasági, termelési tapasztalatairól, fontosabb történelmi emlékeiről, mutassák be jelesebb embereit, tehát gyűjtsék össze, írják le, ami szerintük községükre jellemző. A pályamunkák elkészítéséhez a megyei könyvtár helytörténeti, helyismereti bibliográfiát, a múzeum gyűjtési útmutatókat, a levéltár kutatási tájékoztatót adott ki. Varga 1983. 33.

⁹⁵ Itt a községeknek a településre jellemző tárgyi emlékeket kellett összegyűjteniük, és ebből kiállítást készíteniük. (Természetesen úgy, hogy utána a tárgyakat tulajdonosaik visszakapták, illetve felajánlhatták a területileg illetékes múzeumnak megvételre.) Varga 1983. 33.

⁹⁶ „Ebben a kategóriában az volt a cél, hogy a helységben feltalálható folklórisztikus hagyományokból, szokásokból újítsanak fel, valamint azt nyilvános előadás keretében mutassák be a helyi közönségnek. A felkészülés során a községek szakmai segítséget kérhettek a megyei művelődési központtól vagy másoktól. (Ekkor még a rendezők se gondolták, hogy milyen nagy sikere lesz ennek a formának!)” Varga 1983. 33.

⁹⁷ „A községeknek 10–10 fős vetélkedő csapatot kellett kiállítani. Ezeknek az volt a feladata, hogy saját helységüknek a történetéből, az ottani jellegzetesebb néprajzi hagyományokból készülnének fel. Ismerjék a falujuk jeles embereit, műemlékeit, s mindazt, ami a falu helyét, szerepét megmutatja a tájban, az országban. A csapatok aztán megyei vetélkedőn mérték össze tudásukat.” Varga 1983. 33.

⁹⁸ „A helyi kiállítások és a helyi bemutatók legértékesebb anyagából – a vetélkedő alkalmával – megyei bemutatót is kellett csinálni, ahol a részt vevő községek egymás produkcióiból is láthattak valamit, s a városi közönség figyelmét is igyekeztek a mozgalomra felhívni.” Varga 1983. 33.

⁹⁹ Dr. Albert Bné 1981. 2.

¹⁰⁰ Varga 1983. 34.

példány az értékelés után az adattárba került (DMNA – Déri Múzeum Néprajzi Adattára), a másikat pedig a bírálattal együtt továbbították az országos pályázatra, a Néprajzi Múzeumba.¹⁰¹

Ez a rendszer a 2010-es évek elején borult fel. Voltak évek, amikor nem is hirdettek pályázatot, például 2010-ben, amikor a Déri Múzeum felújítási munkálatai miatt a főépületből az egész raktárt ki kellett költöztetniük. De volt olyan év is, amikor a Néprajzi Múzeum sem szervezte meg. Az utolsó kiemelkedően eredményes pályázat az volt, amelyet 2007-ben hirdettek meg és 2008-ban értékelték. Ekkor 36 pályamunka érkezett be a Déri Múzeumba, köztük kiemelkedő színvonalúak is.¹⁰² Ennek az anyagából később egy kis kötetet is összeállítottak.¹⁰³

Az utolsó pályázatot 2012-ben tette közzé a múzeum, erre 5 pályamunka érkezett. A későbbiekben, részben az intézmény átszervezése (megszűnt a megyei státusz), részben egyéb körülmények (az országos pályázati rendszer átszervezése után a Tradíció pályázatra a pályázók közvetlenül nyújtották be munkáikat, s a megyei levéltár is rendszeresen hirdetett honismereti pályázatokat) miatt a múzeum többé már nem írt ki megyei néprajzi gyűjtő pályázatot.¹⁰⁴

A Hajdú-Bihar megyei önkéntes gyűjtők történetének tárgyalásánál nem szabad elfelejtkeznünk Dankó Imréről, aki múzeum- és tudományszervező tevékenységei mellett széleskörű közművelődési munkát is kifejtett. Egyike volt a helytörténeti-honismereti mozgalom megindítóinak, továbbá fontos tényező, hogy a gyűjtőmunkának megnyerte a helybelieket is. Az elsők között volt, aki példamutatóan a múzeumi munkába bekapcsolta az ifjúságot, helyi néprajzi és helytörténeti szakköröket.¹⁰⁵

Dankó Imre volt az, aki 1969-ben elindította a Múzeumi Kurir című nyomtatott körlevelet, a Déri Múzeum újjáélesztett Baráti körének évente három számmal jelentkező kiadványát.¹⁰⁶ *„Ez a kiadvány is elsősorban aktuális híryanagyokkal látta el az érdeklődőket, emellett rövid cikkeket, adatközlésszerű közleményeket adott közre, teret engedve az önkéntes gyűjtők feldolgozásainak is, ezáltal mintegy bázisa lett a honismereti-, helytörténeti mozgalomnak. Hogy mennyire fontos volt számára, szinte nélkülözhetetlen életemévé is vált a Kurir jellegű kiadványok megjelenítése, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy élete utolsó időszakában hozta létre, Rálátás címmel a Zsákán negyedévenként kiadásra kerülő hasonló funkciójú lapot, amit Ő maga szerkesztett.”*¹⁰⁷

A Déri Múzeum épülete 1970-es évekbeli felújításának időszaka több időt és energiát engedett új egységek létrehozására. *„Ezek a múzeumok – hasonlóan a korábban megnyitott újabb egységekhez –¹⁰⁸ részben már őrizték valamit az ott helyben összegyűjtött anyagokból, de abhoz, hogy egy szakmailag is megalapozott múzeumi egység és állandó kiállítás nyílhasson meg, a Déri Múzeum munkatársainak irányításával komoly szervező- és gyűjtőmunkát kellett végezni az egyes helyeken. Ezekben a munkákban a helyi lokálpatrióta segítőkön túl nagy szerepe volt a honismereti táborok résztvevő diákjainak és a Kossuth Lajos Tudományegyetem néprajzi tanszéke gyakornok hallgatóinak is.”*¹⁰⁹

¹⁰¹ Magyarai Márta szíves közlése.

¹⁰² Magyarai Márta szíves közlése.

¹⁰³ Magyarai M. 2011.

¹⁰⁴ Magyarai Márta szíves közlése.

¹⁰⁵ V. Szathmári 2010. 323–324.

¹⁰⁶ V. Szathmári 2010. 329.

¹⁰⁷ Uo.

¹⁰⁸ Többek között a Balmazújvárosi Helytörténeti Múzeum, majd a berettyóújfalui Bihari Múzeum megnyitása.

¹⁰⁹ V. Szathmári 2010. 328.

6. Összefoglalás, avagy az önkéntes néprajzi gyűjtés és a tudománysegítés

A történeti néprajzi kutatásokhoz elengedhetetlen forrásanyagok feltárása során három nagy területen fogalmazhatunk meg összegző gondolatokat. Az első magának az önkéntes gyűjtők írásos anyagainak értékelése és hatása szaktudományunkra, illetve a kéziratok számának csökkenése. A második a kiállítóhelyek, tájházak berendezéséhez szükséges tárgyak összegyűjtésében játszott kiemelt szerepük, végezetül a megyei művelődési mozgalom legfontosabb mondanivalója.

6.1. Országos néprajzi gyűjtőpályázatok

Megállapítható, hogy az önkéntesek által készített egyes dolgozatoknak, lejegyzéseknek nemcsak a terjedelme igen változatos (egy oldaltól a több száz oldalas, fényképekkel, eredeti dokumentumokkal ellátott opuszokig), hanem témafeltáró és leíró, szakmai szempontokat érvényesítő munkájuk minősége is. Azonban a minőségében kifogásolható adatfeltárásnak is lehetnek olyan kuriózumai, amely források nélkül igen nehézkes lenne teljes körű történeti néprajzi kutatásokat végezni, hiszen sok esetben csak az általuk beküldött kéziratok őrizték meg egy mára letűnt kor kulturális lenyomatát.

A társadalmi gyűjtők döntő többsége azokból a közösségekből került ki, vagy azokhoz a közösségekhez tartozott, ahonnan a gyűjtést és feldolgozást készítették. Ebből eredeztethető a társadalmi gyűjtés legfőbb értéke, azaz a gyűjtés hitelessége és pontossága.¹¹⁰ Az önkéntes gyűjtők feladata nem elsősorban a tudományos igényű feldolgozás volt, hanem a feltárás, az összegyűjtés, a forrásértékű leírás elkészítése, azaz a későbbi felhasználás és feldolgozás elősegítése. A tudomány feladata pedig maga a szintézis, a tudományos értékű feldolgozás. Természetesen már a kezdeti időszakban felmerült a kérdés: „*vajon mit várhatunk el a társadalmi gyűjtők munkáitól? E kérdés megválaszolásához mindenekelőtt azt kell szem előtt tartanunk, hogy a gyűjtőmunkában résztvevők köre igen sokrétű. A gyűjtők adottságaiktól, felkészültségüktől, szemléletviláguktól stb. függően különböző minőségű és szakmai színvonalú pályamunkákat készítettek*”,¹¹¹ bármennyire is törekedtek módszertani útmutató kérdőívekkel központilag is segíteni a pályázók munkáját.

Az biztosan megállapítható, hogy pár évtized alatt több százezer lapnyi néprajzi leírás került be a Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívumába, a hozzá tartozó nagy mennyiségű fényképpel, rajzzal, térképpel, kottával és jelentős számú magnófelvétellel együtt. Morvay Péter már 1975-ben úgy látta, hogy kétségtelenül ez a „*batalmas mennyiség igen jelentős tudománysegítő értéket, ma már pótolhatatlan (bár még száporítható) vizsgálati anyagot képvisel a jelen és a jövő néprajztudománya és nyelvjáráskutatása számára*”.¹¹²

A Néprajzi Múzeum leltározási adatai alapján kimutatható, hogy a néprajzi gyűjtőpályázatokra beadott kéziratok száma folyamatosan csökkent az 1965-ös évtől kezdődően.¹¹³ De tény az is, hogy „*a kezdeti lelkes tőrszolgálat elöregedett, késett azonban a fiatal nemzedék bekapcsolódása az adatgyűjtő munkába (a nemzedékváltás 5–10 évenként figyelhető meg)*”.¹¹⁴

¹¹⁰ V. Szathmári 1993. 5.

¹¹¹ Uo.

¹¹² Morvay 1975. 40.

¹¹³ Forrai 2000. 621–622.

¹¹⁴ Forrai 2000. 632.

Az Etnológiai Archívumban az 1970-es évektől felgyorsult az összegyűjtött kéziratok hagyatékok, a pályamunkák és vásárolt kéziratok alapfeldolgozása, feltárása. Az 1973-ban még 120 folyóméter mennyiségű rendezetlen kézirat anyagból 2000-ben kb. 50 folyóméter várt feldolgozásra, illetve rendezetlen, leltározatlan volt az 1960–1970-es évek kérdőíveinek válaszanagyja.¹¹⁵

További oka lehet a terepmunkák, néprajzi gyűjtések mennyiségi visszaesésének és a gyarapodási ütem csökkenésének, hogy a gyűjteményként működő egységekben egyre tudatosabb feldolgozó-, nyilvántartási és muzeológiai munka folyt, valamint, hogy a klasztrikus néprajzi terep, a hagyományos paraszti közösségek kutatása egyre kevésbé volt lehetséges. *„Az elmúlt években, évtizedben már alig kerültek be az Etnológiai Archívum gyűjteményeibe terepmunka során keletkezett dokumentumok; a gyarapodás fő forrása a nagyobb kutatói intézményi hagyatékok múzeumba kerülése volt ajándékok vagy vásárlás formájában.”*¹¹⁶

6.2. Tárgyi eszközök összegyűjtése tájegységek múzeumi bemutatására

Azonban más területen is említhetjük az önkéntes gyűjtések jelentőségét. Például az 1970-es évek közepén Kurucz Albert, a Szabadtéri Néprajzi Múzeum akkori főigazgatója Morvay Péter közvetítésével az önkéntes néprajzi gyűjtőmozgalom segítségét kérte az új tájegységek bemutatására szolgáló építmények hiányzó és szakmailag is megfelelő eszközeinek összegyűjtéséhez. Hiszen *„minden tájegység valamennyi családjához, gazdaságába, épületébe tömegtelen mennyiségű tájjellegű kapára, kaszára, ásóra vagy éppen guzsalyra, sulyokra és egyéb kéziszerszámra volt szükség”*.¹¹⁷ Így a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum épületeinek berendezéséhez szükséges tárgyak összegyűjtésében igen nagy szerep jutott az önkéntes gyűjtőknek, *„hiszen helyismeretükkel, személyes, nemegyszer családi kapcsolataik révén sokkal eredményesebben gyűjthettek a terepen, mint az oda csak »kiszállók« muzeológusok. [...] Ezért aztán nemcsak Morvay Péter emlegette jogosan, hogy a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum hatalmas tárgyanagya nem gyűlt volna össze az önkéntesek szervezett közreműködése nélkül, de Kurucz Albert, a múzeum akkori főigazgatója is gyakran nyilatkozott elismerően erről az együttműködésről, amelyben példamutatóan megvalósult a társadalmi mozgalom tudománysegítő szerepe.”*¹¹⁸

Itt is kell szólni a Hortobágytól – Sárrétig c. művelődési mozgalom keretében megrendezésre kerülő kiállítások jelentőségéről, hiszen a konkrét népművészeti hatáson túl, a *„muzeológusok tudhatták igazán értékelni, hiszen itt szinte leltárba lehetett venni azokat a tárgyakat, amelyeket számon kell tartani. De e tárgyak értéke jobban tudatosult a kiállítóokban is”*,¹¹⁹ s ezek után maguk is jobban őrizték, becsülték azokat. A jó néhány rendkívüli értékű műtárgy mellett különös jelentősége volt a teljes műhelyeket, teljes munkafolyamatokat, egy-egy parasztagazdaság, háztartás teljes eszköztanyagát bemutató kiállításoknak.

Ismét meg kell említeni az önkéntes helyieket, akik például az egykor a megyei múzeumi hálózat részeként megalapított Balmazújvárosi Helytörténeti Múzeum, majd a berettyóújfalui Bihari Múzeum tárgyi anyagának bővítésében szerepet kaptak.

¹¹⁵ Forrai 2000. 625.

¹¹⁶ Granasztói 2012. 25.

¹¹⁷ Halász 2017. 121.

¹¹⁸ Halász 2017. 123.

¹¹⁹ Varga 1983. 34.

6.3. Hortobágytól – Sárrétig c. művelődési mozgalom

Ez a mozgalom egy igen jelentős kezdeményezés volt az egész megyére kiterjedően. A kender termesztésével és feldolgozásával, valamint a szövessel kapcsolatos helyi gyűjtéseket mindenhol, helyi kiállításokon mutatták be az egyes települések. A Déri Múzeum akkori néprajzos munkatársai – Varga Gyulával az élen – teljes egészében feldolgozták ezeket az összegyűjtött anyagokat olyan formában, hogy valamennyi szőttesről komoly leírások, rajzok és fotók készültek, így létrejött egy óriási szőttes adatbázis, melynek anyaga ugyancsak a Déri Múzeum Néprajzi Adattárában van elhelyezve. Ennek a gyűjtésnek lett a hozadéka az a feldolgozás, amit 1984-ben Varga Gyula és V. Szathmári Ibo-lya együtt megjelentettek, Szőttesek Hajdú-Bihar megyében címmel.¹²⁰

A Hortobágytól – Sárrétig művelődési mozgalom legfontosabb mondanivalójáról – de talán magáról a teljes közművelődés lényegéről – Varga Gyula az alábbiakat írta 1983-ban: „Úgy hiszem, maga az alapgondolat a leglényegesebb, amely aztán sokféleképpen kivitelezhető. Ez a gondolat pedig annak a felismerése, hogy a tudás, a művelődés terjesztésének nem az az egyedüli módja, hogy különböző tankönyveket, brosúrákat igyekezzünk megtanítani másokkal, hanem még inkább az, hogy az emberekben meglévő értékeket próbáljuk felszínre hozni és másokkal is megismertetni. S ilyen vonatkozásban nincsenek »hátrányos helyzetű« települések, mert a legeldugottabb tanyákon is értékek lappanganak. Szinte minden ember hordoz magában rejtett értékeket, az egyik a hangjában, a másik a kezűgyűességében, a harmadik az előadókészségében, a negyedik a testi erejében vagy éppen a különleges szakmai ismereteiben. A régi hagyományok őrzésében vagy az újak felfedezésében. Mozgalmunknak éppen az adhat távlatot, ha úgy érezzük, hogy a múlt bemutatását jelentő források már kezdenek ki-merülni, akkor lehetőség lesz a mai értékek bemutatására is.”¹²¹

---

¹²⁰ V. Szathmári–Varga 1984.

¹²¹ Varga 1983. 34–35.

Edit Kiri

Bihar Aspects in the History of Voluntary Ethnographic Collectors and the Native Land-Presenter Movement

In her study, the author presents the major turning points and several Bihar connections of the voluntary ethnographic collection in Hungary.

In recent years, several pieces of history of science research works have been published on certain related topics and periods, and we can use these to briefly outline the historical development and institutionalization of voluntary collections. Such major movements and organizations were the following:

- at the beginning of the 20th century, the *Hungarian class of Folklore Fellows*
- after World War II, the *Landscape and Folklore Research*
- from 1952, the *National Ethnographic and Linguistic Collection Tender*
- from 1968, the *Native Land-Presenter Movement*
- also from 1990, the *National Heritage Association*
- and finally, from 2013, the *Tradition Ethnography Collection Tender*.

With regards to the Hajdú-Bihar County, mention the *Cultural Movement 'Korunk Valósága' (The Reality of our Time)* needs to be mentioned, which had been operating since 1969; and the *Cultural Movement from Hortobágy to Sárrét since 1976*, as well as the *Hajdú-Bihar County and Debrecen Native Land-Presenter Association*, which has been operating since 1991.

Források

- NM Néprajzi Múzeum, Budapest
- EA Etnológiai Archívum
- Molnár 1942. Molnár Vilmos: Egyik Bihar megyei község lakosságának táplálkozási viszonyai. [Micske]. (Különnyomat). Bp., Néprajzi Múzeum. EA24217. 1942.
- Molnár 1944a. Molnár Vilmos: Közegészségügyi tanulmány egy Bihar megyei községben. [Micske]. (Kézirat). Bp., Néprajzi Múzeum. EA4647. 1944.
- Molnár 1944b. Molnár Vilmos: Vegyes történeti, gazdaságtörténeti, népmozgalmi stb. gyűjtés és részben összegzés. [Micske]. (Kézirat). Bp., Néprajzi Múzeum. EA 4648. 1944.

Szakirodalom

- Dr. Albert Bné 1981. Dr. Albert Béláné: Előszó. In: Hortobágytól – Sárrétig. Válogatás az 1980-ban beérkezett pályamunkákból. (Hortobágytól Sárrétig művelődési mozgalom füzetei.) Szerk.: Varga Gyula. Debrecen, 1981. 1–3.
- Forrai 2000. Forrai Ibolya: Kéziratgyűjtemény. In: A Néprajzi Múzeum gyűjteményei. Szerk.: Fejős Zoltán. Bp., 2000. 611–648.
- Francz 1988. Korunk valósága. Egy művelődési mozgalom vizsgálata. Szerk.: Francz Vilmos. Debrecen, 1988.
- Granasztói 2017. Granasztói Péter: „A jó gyűjtő aztán életet ad a holt kérdéseknek”. Kérdőívek és útmutatók a néprajzi kutatásban. In: Ethno-Lore, 34. (2017) 83–105.
- Halász 1980. Halász Péter: Az önkéntes néprajzi gyűjtés tapasztalatai Magyarországon. In: A Hét, 25. (1980) 33. sz. 6.
- Halász 2003. Halász Péter: A XVIII. Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőtálkozó Csorna, 2003. július 24–26. In: Honismeret, 31. (2003) 5. sz. 83–85.
- Halász 2014. Halász Péter: Hol ér véget a múlt...? Hat évtized a honismeret szolgálatában. Bp., 2014.
- Halász 2017. Halász Péter: A honismereti mozgalom szerepe az 50 esztendő Szabadtéri Néprajzi Múzeum létrehozásában. In: Honismeret, 45. (2017) 6. sz. 121–123.

- Katona 1908. Katona Lajos: Nemzetközi folklorista-szövetség („FF.”) In: Ethnographia, 19. (1908) 6. sz. 374–375.
- Kiri 2022. Kiri Edit: Szemelvények Bihar népi gyógyászatából az Etnológiai Archívum adatainak tükrében. In: A Bihari Múzeum Évkönyve XXVII. Szerk.: Török Péter. Berettyóújfalú, (2022). 7–82.
- Kiss 1984. Kiss István: Visszaemlékezés a Táj- és Népkutató Központ kiállítására. In: Ethnographia, 95. (1984) 4. sz. 605–627.
- Kósa 1979. Kósa László: Honismereti mozgalom. In: Magyar Néprajzi Lexikon I–V. [II. kötet.] Főszerk.: Ortutay Gyula. Bp., 1979. 576.
- Kósa 1981. Kósa László: Önkéntes gyűjtő. In: Magyar Néprajzi Lexikon I–V. [IV. kötet.] Főszerk.: Ortutay Gyula. Bp., 1981. 123.
- Kósa 1982. Kósa László: Táj- és Népkutató Központ. In: Magyar Néprajzi Lexikon I–V. [V. kötet.] Főszerk.: Ortutay Gyula. Bp., 1982. 146–147.
- Kovács 1979. Kovács Ágnes: Folklore Fellows magyar osztálya. In: Magyar Néprajzi Lexikon I–V. [II. kötet.] Főszerk.: Ortutay Gyula. Bp., 1979. 188–189.
- Landgraf 2016. Landgraf Ildikó: Nyelvészeti témájú dolgozatok a néprajzi gyűjtőpályázatokon (szakmai bevezető). In: Tradíció Magazin, 1. (2016) 2. sz. 100–105.
- Magyari 2011. „*Ha kibontom az emlékezés fonálát...*” Hajdú-bihari paraszti életutak és családtörténetek. (A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei 61.) Szerk.: Magyari Márta. Debrecen, 2011.
- Molnár 1986. Molnár Vilmos: Kutatótáborok a népegészségügy szolgálatában. In: Honismeret, 14. (1986) 3. sz. 26–27.
- Morvay 1975. Morvay Péter: A tudománysegítés jelentősége és útjai a honismereti mozgalomban. In: Honismeret, 3. (1975) 5–6. sz. 38–41.
- Morvay 1986. Morvay Péter: Emlékezés az egykori táj- és népkutató táborokra. In: Honismeret, 14. (1986) 3. sz. 22–24.
- Olosz 2018. Nagyszalontai népballadák és epikus énekek 1912–1919. A Folklore Fellows magyar osztálya nagyszalontai gyűjtőszövetségének hagyatékából összegyűjtötte, szerk., bev. tan. és jegyz. közzéteszi: Olosz Katalin. Kolozsvár, 2018.
- Sebestyén 1912. Sebestyén Gyula: A magyar néphagyomány emlékeinek országos gyűjtéséről. In: Ethnographia, 23. (1912) 4. sz. 193–199.

- Sebestyén–Bán 1912. Sebestyén Gyula, Bán Aladár: Tájékoztató a Folklore Fellows Magyar Osztályának országos gyűjtéséhez. In: Ethnographia, 23. (1912) 4. sz. 200–213.
- Szendrey 1913. Szendrey Zsigmond: Nagyszalontai népies hiedelmek és babonák. In: A Nagyszalontai M. Kir. Állami Főgimnázium Értesítője 1912–13. Közrebozsátja Tatár Balázs igazgató. Nagyszalonta, 1913. 3–26.
- Szendrey 1924. Nagyszalontai gyűjtés. Gyűjtötte a Folklore Fellows magyar osztályának nagyszalontai gyűjtő szövetsége. Kodály Zoltán közreműködésével szerk. Szendrey Zsigmond. (Magyar Népköltési Gyűjtemény XIV.) Bp., 1924.
- Timaffy 1979. Timaffy László: Morvay Péter hetven éves. In: Honismeret, 7. (1979) 5–6. sz. 53–54.
- V. Szathmári 1993. V. Szathmári Ibolya: A pályázatok elé. In: Múzeumi Kurír, 65. (1993) 4–6.
- V. Szathmári 2010. V. Szathmári Ibolya: Dankó Imre múzeumi munkássága. In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2008–2009. Szerk.: Magyar Márta. Debrecen, (2010). 321–332.
- V. Szathmári–Varga 1984. V. Szathmári Ibolya, Varga Gyula: Szóttesek Hajdú-Bihar megyében. (Hajdú-Bihar megyei Néphagyományok I.) Debrecen, 1984.
- Varga 1983. Varga Gyula: A „Hortobágytól Sárrétig” akció Hajdú-Bihar megyében. In: Honismeret, 11. (1983) 4. sz. 33–35.
- Végh 1942. Táj- és Népkutatás a középiskolában. (A Magyar Táj- és Népismeret Könyvtára 6.) Összeáll.: Végh József. Bp., 1942.
- Zika 1989. Zika Klára: Születésnap köszöntő. Dr. Morvay Péter néprajzi kutatóval beszélget Zika Klára. In: Honismeret, 17. (1989) 5. sz. 44–46.

Internetes hivatkozások

- H-B M és DHE honlapja Hajdú-Bihar Megyei és Debreceni Honismereti Egyesület honlapja
- Bemutatóközlés. <https://bonismeret.hu/hajdu-bihar-megyei-es-debreceni-bonismereti-egyesulet> (Utolsó letöltés: 2022. szeptember 12.)
- HSZ honlapja Honismereti Szövetség honlapja
- Mi a honismeret? <https://bonismeret.hu/mi-a-bonismeret> (Utolsó letöltés: 2022. május 27.)

- Tevékenység. <https://bonismeret.hu/tevekenyseg> (Utolsó letöltés: 2022. május 27.)
- Megyei szervezetek. <https://bonismeret.hu/megyei-szervezetek> (Utolsó letöltés: 2022. május 27.)
- Kitüntetettjeink. <https://bonismeret.hu/kituntetettjeink>
https://bonismeret.hu/sites/default/files/media/document/2018/10/09/bonismeret_dijazottak_lista_megyenkent_eventent1-1.pdf (Utolsó letöltés: 2022. szeptember 12.)
- MNT honlapja Magyar Néprajzi Társaság honlapja
- Díjak és kitüntetések: Sebestyén Gyula emlékérem http://neprajzihirek.hu/sebestyen_gyula_emlekerem (Utolsó letöltés: 2022. szeptember 26.)
- Tradíció Pályázati felhívás. <http://neprajzihirek.hu/palyazat> (Utolsó letöltés: 2022. május 24.)
- Tradíció Pályázat honlapja <http://tradicio.weebly.com/> (Utolsó letöltés: 2022. május 24.)
- Tradíció Pályázat Facebook lapja <https://www.facebook.com/tradicio.hu> (Utolsó letöltés: 2022. május 24.)